

Oponentský posudek doktorské práce J. Čížka *Filosoficko-teologická koncepce člověka v emendačním díle J.A. Komenského*

Práce J. Čížka komponovaná do 6. kapitol přesahuje svým záběrem téma, jež ohlašuje ve svém názvu, neboť se nezabývá jen filosoficko-teologickou koncepcí člověka a nepojednává ji jen v rámci *Consultatio catholica*. Čížek ve své práci věnuje pozornost i dalším komeniologickým okruhům, např. vztahu filosofie a teologie, povahy křesťanství a vztahu jednotlivých křesťanských denominací (jakož i poměru křesťanství k jiným náboženstvím), politologickým názorům Jana Ámose, charakteristice jeho irenických a reformních snah, problémům ideových zdrojů Komenského myšlení a jeho proměn – i když tak činí ve vztahu k řešení hlavního vytýčeného tématu. Nezabývá se též jen hlavním Komenského emendačním spisem, nýbrž podává i charakteristiky děl, jež v tzv. Panorthozním či emendačním období Komenského tvorby vznikla (v tomto kontextu nutno zdůraznit, že Čížek pracuje s Patočkovou periodizací Komenského tvorby). J. Čížek není komeniologický začátečník a jeho práce proto poskytuje příležitost především k úvahám o koncepční povaze jeho práce. Autor provádí kritickou analýzu dosavadní odborné literatury o Komenského filosoficko-teologické antropologii a oproti většinou jen parciálním přínosům dosavadní odborné literatury chce pojednat toto téma komplexně a souhrně. Není pochyby o tom, že práce obohacuje dosavadní literaturu o Komenského filosofii a přispívá k plastičtějšímu obrazu trendů a proměn Komenského myšlení v tzv. emendačním období. Jako oponent však obrátím pozornost k tomu, co nahlížím v práci jako koncepčně-interpretací problém. Domnívám se, že J. Čížek nevyužil v závěrečné šesté kapitole některé významné detailní analýzy, k nimž došel v předchozích kapitolách (např. charakteristiky jednotlivých pansofických světů). Jak na počátku 6. kapitoly, tak i v jejím závěru, tematizuje autor základní ambivalenci Komenského koncepce člověka, spočívající v tom, že člověk je bytostí, kterou z jejích mentálních atributů nejvýrazněji a nejosobitěji charakterizuje její svobodná vůle a s ní související nekonečné sebeutváření a zdokonalování, která se však vzhledem k Bohu jako ontologickému prameni a cíli všeho dění má své vůle vzdát. (Čížek v tomtéž oprávněně vidí demonstraci vztahu filosofie a teologie v Komenského myšlení.) Na poslední straně – avšak tentokrát v souvislosti se spisem *Unum Necessarium* – Čížek opakuje své hodnocení z počátku šesté kapitoly (a konstatované stručně i mimo text 6. kap., např. v 4.3), že u Komenského figuruje základní přesvědčení o člověku jako *ze své přirozenosti nekonečně otevřené a sebe sama tvořící bytosti*, jež se však nakonec musí své vůle ve jménu své spásy vzdát a podříditi jí vůli Boží. Domnívám se, že na místo posledního odstavce kapitoly, v němž se mj. připomíná i F. Patrizzi a konstatuje se, že obrat v Komenského myšlení nenastal v londýnském období, ale až v období emendačním, bylo by vhodnější umístit shrnující hodnocení povahy a smyslu tvorby pansofických světů, v nichž lidská kreativita vrcholí a v nichž je překonána ambivalence mezi vůlí lidskou a Boží. Vytvářením nových pansofických světů člověk Boží vůli „nekonkuruje“, nýbrž tato jeho aktivita je dokonáním Boží Vůle a realizací jeho ontologického rozvrhu. V „Pansofické kreativité“ lidská a Boží vůle bytostným způsobem koexistují.

V 6. kapitole mně též chybí stručné a hutné zhodnocení Komenského postavení v dějinách evropské antropologie, s jehož náčrtky jsem se ovšem setkali i v jiných kapitolách a především vztah Komenského antropologie k jednomu ze základních schemat dějin pojetí člověka, jímž byla doktrína o makrokosmu a mikrokosmu.

J. Čížek se občas vyjadřuje v tom smyslu, že některé Komenského názory nedovede interpretovat s „*absolutními nároky*“, a to pro jejich nejednoznačnost. Tak např. v kap. 4.3 mluví o „*různosti a nejednoznačnosti Komenského vyjádření*“, jež se týkají priority nesmrtnosti duše či svobody vůle co do jejich nároku na klíčové antropinum. Domnívám se, že tyto faktory nejsou u Jana Ámose v konkurenčním vztahu, nýbrž existují v bytostné spjatosti, kterou autor sám nakonec konstatuje. Touto spjatostí řadí se Komenský ostatně do tradice renesančního platonismu.

Bylo by patrně též vhodné prozkoumat, v jakém vztahu je tvrzení o svobodě vůle jako bytostným určením člověka a významu třetí složky lidské mysli – „*operatio*“. Mluví-li Čížek o renesanční představě o člověku jakožto „*druhém Bohu*“, pak je otázkou, zda se člověk v Komenského pojetí,

nepřibližuje Bohu spíše tímto faktorem, než svobodnou vůlí (která je možná spíše faktorem, který člověka odlišuje od zvířete). Různým formám *operatio* se ovšem Čížek v patřičných výkladech částečně věnuje, ale měl význam tohoto antropologického faktoru výrazněji zhodnotit právě v závěrečné kapitole své práce.

Jedním z přínosných momentů Čížkovy práce jsou analýzy geneze některých klíčových Komenského myšlenek. Mám na mysli pravděpodobnou zakořeněnost Komenského pojetí otevřenosti lidské existence v patristické tradici, zvl. u Řehoře z Nyssy; zatím však jde jen o konstatování analogií, eventuální konkrétní ovlivnění však bude ještě nutné prokázat. V inkriminovaném kontextu pojednává i o Kusánově antropologii, ale její charakteristika je nevýstižná a nebere v úvahu její vývoj ve středním a pozdním období Mikulášovy tvorby.

Domnívám se též, že pokud autor často mluví o Komenského koncepci svobodné vůle jako ústředního antropina, měl se věnovat i postulátům, jež Komenský stanovil pro lidskou politickou a náboženskou aktivitu; mám na mysli především Komenského koncept svobody jakožto *ius naturae humanae* a striktní požadavek svobody svědomí ve sféře náboženské, spojený s kritikou Luthera, Kalvína a papežství.

Co se týká proporcí Čížkovy práce, pak se domnívám, že se někdy až příliš věnoval tématům, jež se zadáním práce bytostně nesusouvisejí. Je tomu tak např. při deskripci spisů emendačního období (např. *Unum necessarium* nebo *Clamores Eliae* aj.) Myslím, že se autor měl zaměřit především na hodnocení „antropologického“ přínosu těchto děl; v podkapitole o *Clamores Eliae* se setkáváme s jistě hutným představením tohoto závažného textu, ale stran ucelené problematiky se jen dozvídáme, že základním tématům, jako je lidská přirozenost nebo svobodná vůle se Komenský koncepčně téměř nevěnuje (ač právě v tomto textu se nachází proklamativní pasáže o svobodě svědomí).

Závěrem bych chtěl konstatovat, že k doktorské práci je připojen reprezentativní seznam použité primární a sekundární literatury. Poznamenal bych jen, že uvádí-li autor jednu z prací švýcarské badatelky G. Britschgi, pak měl využít spíše jiný její text, totiž knihu *Naturbegriff und Menschenbild bei Comenius*, 1964.

Jan Čížek bude ve své badatelské komeniologické činnosti jistě pokračovat a jeho doktorskou práci je možné považovat jako dobrou výchozí pozici k prohloubení dosavadního obrazu Komenského filosoficko-teologického pojetí člověka. Doporučuji jeho práci k obhajobě a navzdory svým připomínkám ji hodnotím známkou „A“.